

Araştırma Makalesi

Terapötik Bir Araç Olarak Yas ile İlgili Çocuk Kitapları: Bir İçerik Analizi

Arif ARSLAN^{1*}

¹ Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

Makale Bilgisi

Keywords:

çocuklar,
kayıp,
travma,
yas

Öz

Bu çalışmanın amacı yas ile ilgili çocuk kitaplarının içeriklerini incelemektir. Çocuk kitapları belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Bu doğrultuda; (1) içeriğin yas ile ilgili olması, (2) kahraman bakış açısıyla yazılmış olması ve (3) 5-11 yaş arasına uygun olması ölçütlerini karşılayan 10 çocuk kitabı seçilmiştir. MAXQDA programı kullanılarak içerik analizi yapılmıştır. Tüm kodlar uyum süreciyle ilgili bileşenler, yas tepkileriyle ilgili bileşenler ve kayıpla ilgili bileşenler olmak üzere üç ana tema altında toplanmıştır. Yapılan analiz sonucunda kitaplardaki ifadelerin en çok bilişsel tepkiler (n = 47) koduyla kodlandığı görülmektedir. Duygusal tepkiler (n = 30) ve sosyal destek (n = 17) en sık kullanılan diğer kodlardır. Ayrıca kitaplardaki çizimler incelendiğinde ise üzüntü duygusunu ve sosyal desteği yansıtan çizimlerin kitaplarda daha çok yer aldığı görülmektedir. Sonuç olarak yas sürecini ele alan çocuk kitaplarının özellikle küçük yaş gruplarında ölümü anlamlandırma ve duygusal farkındalık gibi konularda ruh sağlığı uzmanları tarafından terapötik bir araç olarak kullanılabilmesi düşünülmektedir.

Abstract

The aim of this study was to examine the contents of children's books about grief. Among the purposive sampling methods, criterion sampling was used while specifying children's books. Accordingly, 10 children's books that meet the criteria of (1) having content about grief, (2) having been written from the hero's perspective, and (3) targeting children between the ages of 5 and 11 were selected. Content analysis was performed with the MAXQDA program. All codes were grouped under three main themes: components related to the adaptation process, components related to grief reactions, and components related to loss. As a result of the analysis, it was noted that the expressions in the books are mostly coded with cognitive reactions (n = 47). Emotional responses (n = 30) and social support (n = 17) were the other most frequent codes that were used in the analysis. In addition, the examination of the drawings commonly reflected feelings of sadness and social support. As a result, it is thought that children's books implicating the grief process can be used as a therapeutic tool, especially in young age groups in making sense of death and increasing emotional awareness.

Anahtar kelimeler:

bereavement,
children,
grief,
trauma

*Sorumlu Yazar, Hacettepe Üniversitesi, Beytepe Yerleşkesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, Ankara.

e-posta: arif.arslan@hacettepe.edu.tr

DOI : 10.31682/ayna.1199359

Gönderim Tarihi: 06.11.2022; Kabul Tarihi: 18.03.2023

ISSN: 2148-4376

Giriş

Yas, sevilen bir canlı veya nesnenin kaybı sonrası ortaya çıkan belirtiler kümesidir. Bu küme içerisinde bilişsel, davranışsal, duygusal ve somatik birçok tepki yer almaktadır (Aksöz, 2014). Bir kayıp sonrası ortaya çıkan üzüntü, öfke, suçluluk, yalnızlık, özlem, kaygı gibi belirtiler duygusal; inkâr, kafa karışıklığı, zihnin sürekli kaybedilen kişiyle meşgul olması, odaklanamama gibi belirtiler bilişsel; nefes darlığı, iştahsızlık, hâlsizlik gibi belirtiler somatik, kaçınma ve sosyal geri çekilme gibi belirtiler ise davranışsal tepkiler olarak adlandırılır (Apaydın, 2020a). Bir kayıp sonrası gösterilen yas tepkileri patolojik bir durum olmaktan ziyade ortaya çıkan duruma bireyin uyum sağlama sürecidir. O nedenle yas çözülmesi gereken değil, deneyimlenmesi gereken bir süreçtir (National Alliance for Children's Grief, 2022).

Kayıp veya yas, her birey için zor ve karmaşık bir süreçtir ancak özellikle yaşamın erken dönemlerinde bu durumla yüzleşmek zorunda kalan bireyler için yas süreci daha zor olabilmektedir (UNICEF, 2020). Piaget'in bilişsel gelişim dönemleri göz önünde bulundurulduğunda çocukların ölümü anlamlandırmak için yeterli bilişsel olgunluk düzeyinde olmadıkları söylenebilir (Yazgan İnanç ve diğerleri, 2020). Piaget tarafından duyu-motor (0-2 yaş), işlem öncesi (2-7 yaş), somut işlemler (7-12 yaş) ve soyut işlemler (12 yaş ve üzeri) olmak üzere 4 bilişsel gelişim dönemi ortaya konulmuştur (Flavell, 1963). Her gelişim dönemiyle birlikte nesne değişmezliği, nesne sürekliliği, sınıflama, tersine çevirebilme ve sembollerini anlayabilme gibi bazı bilişsel beceriler kazanılır (Piaget, 1971). Ölüme ilişkin algı da çocuğun içinde bulunduğu bilişsel gelişim dönemine göre farklılık gösterebilmektedir. Nitekim ölümle ilgili geri dönülmezlik, işlevsizlik ve evrensellik olmak üzere üç temel bileşenin işlem öncesi (2-7 yaş) ve somut işlemler (7-12 yaş) döneminde bulunan çocuklar tarafından anlaşılması oldukça zordur. Geri dönülmezlik ölümün geçici bir süreç olmadığı, ölen kişinin bir daha geri gelmeyeceği veya hayata dönmeyeceği anlamına gelir. Canlı bir beden gösterdiği temel fonksiyonların ölümle birlikte son bulması işlevsizlik kavramıyla ifade edilmektedir. Son olarak evrensellik ise her canlının bir gün öleceği anlamına gelmektedir (Apaydın, 2020b).

Gelişimsel özellikleri nedeniyle çocuklar bu üç ilkenin aksi şekilde düşünebilir. Örneğin, bir çocuk ölen kişinin istediği zaman geri geleceği şeklinde bir algıya sahip olabilir. Bu bağlamda; kayıp yaşamış çocukların ölümün kalıcılığını kabul etme, kayıp sonrası ortaya çıkan duyguları bastırmaksızın deneyimleme, ortaya çıkan yeni duruma uyum sağlama, kaybı anlamlandırma, ölen kişiyle ilgili bitmemiş işleri çözüme kavuşturma gibi birtakım durumları yas sürecinde çözüme kavuşturması beklenir (Lowenstein, 2021). Ancak ölen kişinin yakınlığı, kaybın meydana geliş şekli, kaybın üzerinden geçen süre, sosyal destek gibi birçok çevresel ve bağlamsal faktör çocukların yas sürecini etkileyebilmektedir (Aksöz, 2014; Alvis ve diğerleri, 2021).

Çocuklarda yas sürecini etkileyen faktörler incelendiğinde kaybın meydana geliş şekli intihar veya cinayet gibi şiddet içeriyorsa yas sürecinin karmaşık bir yapıya dönüşme olasılığı artmaktadır. Travmatik yönler içeren ve ani bir şekilde meydana gelen kayıplar yas sürecinde depresyon, kaygı ve travma sonrası stres bozukluğu gibi birtakım ruhsal bozuklukların ortaya çıkmasını tetikleyebilmektedir (Dillen ve diğerleri, 2009; Worden, 1996). Sevilen birinin kaybı sonrası birtakım olumsuz duygu, düşünce ve davranışların ortaya çıkması ve yaklaşık 6 aydan sonra duyguların yoğunluğunu kaybetmesi beklenir. O nedenle kaybın ilk dönemlerinde çocuklarda çok daha yoğun duygusal, davranışsal ve bilişsel tepkiler gözlemlenebilir (Alvis ve diğerleri, 2021). Kaybedilen kişiyle olan yakınlık veya duygusal bağ gibi ilişkinin doğasına dair faktörler de çocuklarda yas sürecini etkileyebilmektedir. Anne, baba, kardeş gibi birinci dereceden ilişkilerin olduğu kişilerin veya çok yakın bir sınıf arkadaşının kaybı daha uzak bir akrabanın kaybına göre çocukları daha çok etkilemektedir (Lobb ve diğerleri, 2010). Bir kaybın ardından çocuğa sosyal destek sunulması çocuğun kayıpla ilgili kaygı ve korku gibi duygusal tepkilerin yoğunluğunu azaltması, rutinleri sürdürmesi ve ortaya çıkan yeni duruma uyum sağlaması için önemli bir role sahiptir (Shear ve diğerleri, 2007). Bunların yanı sıra çocuğa yaşadığı kayıpla ilgili yanlış bilgiler verilmesi, çocuğun cenaze törenine katılmaması ve çocuğun rutinlerinin bozulması gibi faktörler de çocukların yas sürecini olumsuz etkileyebilecek risk faktörleridir (Lowenstein, 2021). Tüm bu bilgiler her kaybın kendi bağlamı içerisinde ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Dünya genelinde 147 milyon çocuğun ebeveynlerinden herhangi birini kaybettiği düşünülmektedir (UNICEF, 2022). Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 1,5 milyon çocuk bir ebeveynini kaybetmesi sonucu tek ebeveyniyle yaşamaktadır (Grief Heroes, 2022). ABD'de 5,6 milyon çocuğun 18 yaşına gelmeden önce bir ebeveynini veya kardeşini kaybedeceği tahmin edilmektedir (Judi's House ve JAG Institue, 2022). Türkiye'deki veriler incelendiğinde ise ebeveynlerinden birini kaybetmiş çocuk sayısı yaklaşık 355 bin iken ebeveynlerinin her ikisini de kaybetmiş çocuk sayısı 4451'dir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022). Özellikle dünyada meydana gelen salgın, doğal afet ve savaş gibi birtakım travmatik olaylarla birlikte herhangi bir ebeveynini kaybeden çocukların sayısında önemli bir artış gözlemlenebilmektedir. Bu bağlamda, 2020 yılında Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi olarak ilan ettiği COVID-19 salgını nedeniyle hayatını kaybedenlerin sayısının dünya genelinde yaklaşık 6,5 milyon (World Health Organization, 2022) ve Türkiye'de 100 bin (T. C. Sağlık Bakanlığı, 2023) kişiye ulaştığı görülmektedir. Nitekim COVID-19'dan hayatını kaybeden her 100 bin yetişkin için yaklaşık 125 bin çocuk ve gencin bu durumdan olumsuz etkileneceği tahmin edilmektedir (Grief Heroes, 2022). Bunun yanı sıra Türkiye'de 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan ilçelerinde 7.7 ve 7.6 büyüklüğünde meydana gelen depremlerden (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2023) yaklaşık 13 milyon insan etkilenmiştir. Arama

kurtarma ve enkaz kaldırma çalışmalarının ardından 15 Mart 2023 tarihi itibarıyla can kaybının yaklaşık 48 bin olduğu ifade edilmektedir (BBC, 2023). Çocukların yaşadıkları kaybın yanı sıra depremde olmaları nedeniyle yas sürecinin travmatik yasa dönüşme riski oldukça yüksektir. Bu verilerden hareketle yas danışmanlığı kapsamında yürütülecek faaliyetlere ihtiyaç duyan çocukların sayısının oldukça yüksek olduğu söylenebilir.

Yas süreci deneyimlenip çözüme kavuşturulmadığında her 5 çocuktan 1'i ruhsal bozukluk geliştirebilmektedir. Madde bağımlılığı tedavisi gören gençlerin %94'ünün geçmişte önemli bir yakını kaybetme deneyimine sahip olduğu görülmektedir. Hapis cezası alan 300 gençle yapılan bir araştırmada ise bu gençlerin %96'sının geçmişte bir yakını kaybettiği rapor edilmiştir (Grief Heroes, 2022). Bunun yanı sıra yas süreci sağlıklı bir şekilde deneyimlenmediğinde çocuklarda depresyon, travma sonrası stres bozukluğu, maddeyi kötüye kullanma, intihar, akademik başarıda düşüş gibi birtakım olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilmektedir (Cerel ve diğerleri, 2006; Kaplow ve diğerleri, 2010; Treglia ve diğerleri, 2021). Böyle bir durumda yas süreci normal olarak değerlendirilen bir durum olmaktan ziyade karmaşık, patolojik, travmatik veya uzamış yas şeklinde değerlendirilir. Nitekim bir yakını kaybeden çocukların yaklaşık %5 ile 10'unun travmatik veya karmaşık yas yaşayabileceği tahmin edilmektedir (Treglia ve diğerleri, 2021). Bu bağlamda yas ile ilgili çocuk kitaplarının çocukların yas sürecini daha iyi geçirebilmeleri için önemli bir terapötik araç olabileceği düşünülmektedir. Sullivan (2021) duygusal farkındalığı artırma, kendini ifade etme, ortaya çıkan duruma uyum sağlama, özdeşim kurma ve geleceğe dair umudu artırma noktasında yas sürecindeki çocuklara hikâye anlatmanın önemli bir teknik olduğunu vurgulamaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı, yas ile ilgili çocuk kitaplarının içeriklerini incelemektir.

Yöntem

Bu çalışma nitel bir çalışmadır. Nitel araştırmalarda görüşme dökümleri, gözlem veya alan notları ve dokümanlar veri kaynakları olabilmektedir (Merriam, 2018). Bu bağlamda bu çalışmada dokümanlar (hikâye kitapları) veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Çocuk kitapları belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır (Creswell, 2018). Çocuk kitapları belirlenen dahil etme kriterlerine göre seçilerek incelenmiştir. Dahil etme kriterlerinden ilki kitapların içeriğinin yas ile ilgili olmasıdır. Çocukların kitaptaki karakterlerle daha kolay özdeşim kurabilmesi için kitapların kahraman bakış açısıyla yazılmış olması bir diğer dahil etme kriteridir. Son kriter ise kitapların yaşa uygunluğudur. Bu doğrultuda Türkiye'de okuryazarlık becerisi okul öncesi ve ilköğretim ile kazandırılmaktadır. Bu nedenle alt yaş sınırı 5 olarak belirlenmiştir. Çocuk kitaplarında kullanılan dil, görseller ve anlatım teknikleri göz önünde bulundurulduğunda çocuk kitaplarının soyut işlemler dönemindeki çocuklar için uygun bir anlatım aracı olmayacağı

düşünülerek üst yaş sınırı ise 12 olarak belirlenmiştir. İncelenen kitaplara ilişkin bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1.

Çocuk Kitaplarının Özellikleri (n =10)

Kitap	Sayfa	Yaş	Dil
Where Do They Go?	24	3-7	İngilizce
The Scar	32	5-9	İngilizce
Life is Like the Wind	32	4-7	İngilizce
One Wave at A Time	32	5-7	İngilizce
Lost in the Clouds	32	3-5	İngilizce
The Memory Box	32	5-10	İngilizce
Missing Mummy	28	5-8	İngilizce
Annem Her Yerde	25	5-6	Türkçe
Minik Rakun ve Anılarla Dolu Meşe Palamutu	32	3-7	Türkçe
Elvada Bay Muffin	42	3-5	Türkçe

Dokümanlar, yazılı ve görsel olabilmektedir (Merriam, 2018). Çocuk kitapları hem yazılı hem görsel öğeleri içerisinde barındırmaktadır. Çocukların dil gelişimleri ve okuma becerileri göz önünde bulundurulduğunda çocuk kitaplarında görseller de önemli bir anlatım aracıdır. O nedenle çocuk kitaplarındaki metinlerin yanı sıra görseller de bu çalışmada analiz edilmiştir. Analizler MAXQDA programı kullanılarak yapılmıştır. Nitel veri analizi stratejilerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, toplanan verilerin derinlemesine incelenerek belirli örüntülerin ortaya çıkarıldığı bir analiz yöntemidir. Nitekim içerik analizi; verilerin kodlanması, temaların bulunması, kod ve temaların düzenlenmesi ve bulguların yorumlanması olmak üzere dört temel adımdan oluşur (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

Bulgular

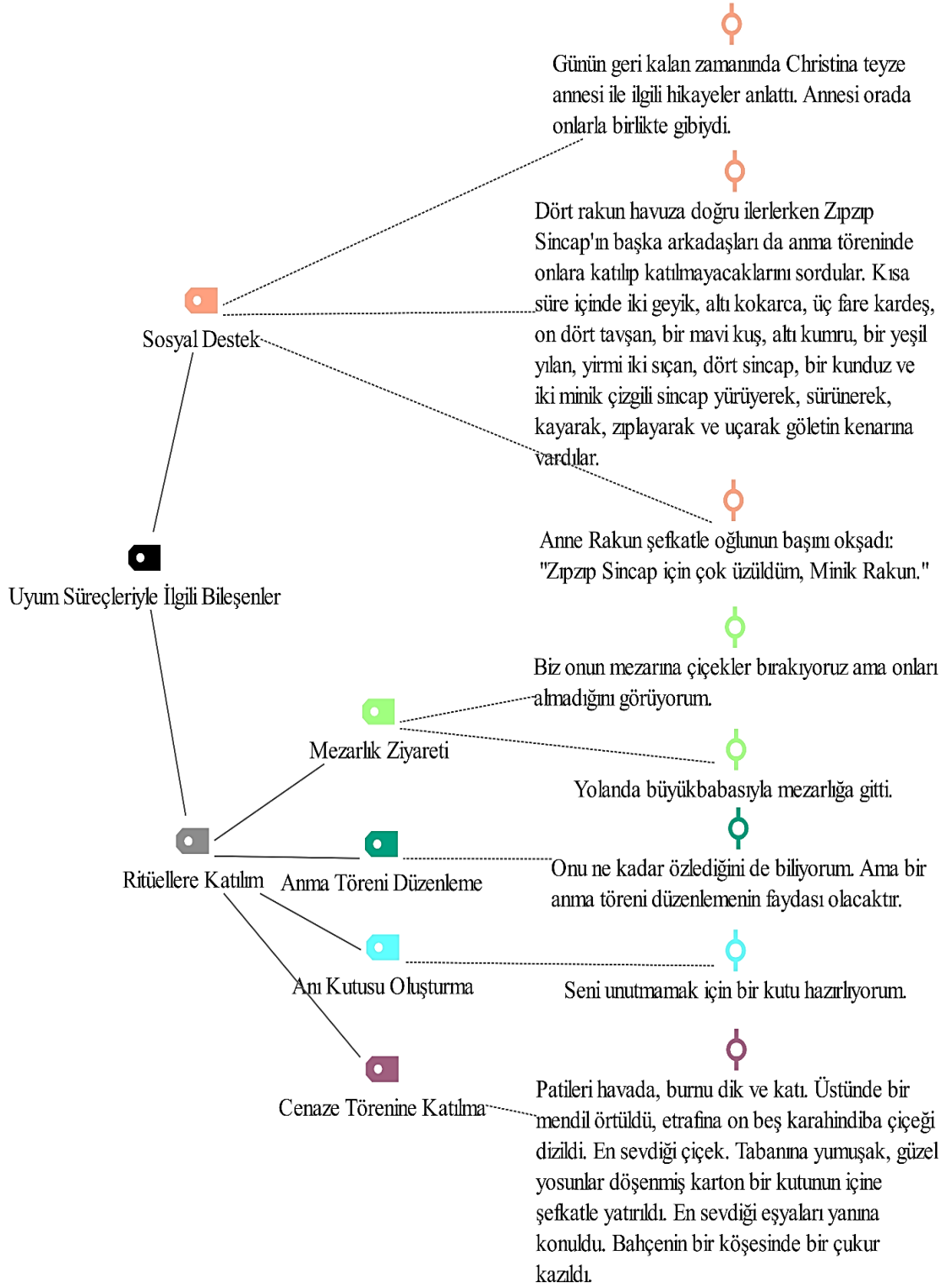
Yapılan analiz sonucunda incelenen çocuk kitaplarındaki içeriklerin Uyum Süreciyle İlgili Bileşenler, Yas Tepkileriyle İlgili Bileşenler ve Kayıpla İlgili Bileşenler olmak üzere üç tema altında toplanabileceğine karar verilmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde toplam kod sayısının 128 olduğu görülmektedir. Kitaplardaki içerikler en çok bilişsel tepkiler (n = 47), duygusal tepkiler (n = 30) ve sosyal destek (n = 17) kodlarıyla kodlanmıştır. Bunun yanı sıra 8 kod ile somatik tepkiler ve kaybedilen kişi kodları da metinler kodlanırken en sık kullanılan diğer kodlardır. Tema ve kodlara ilişkin metin alıntıları Şekil 1, Şekil 2 ve Şekil 3’te verilmiştir.

Tablo 2.

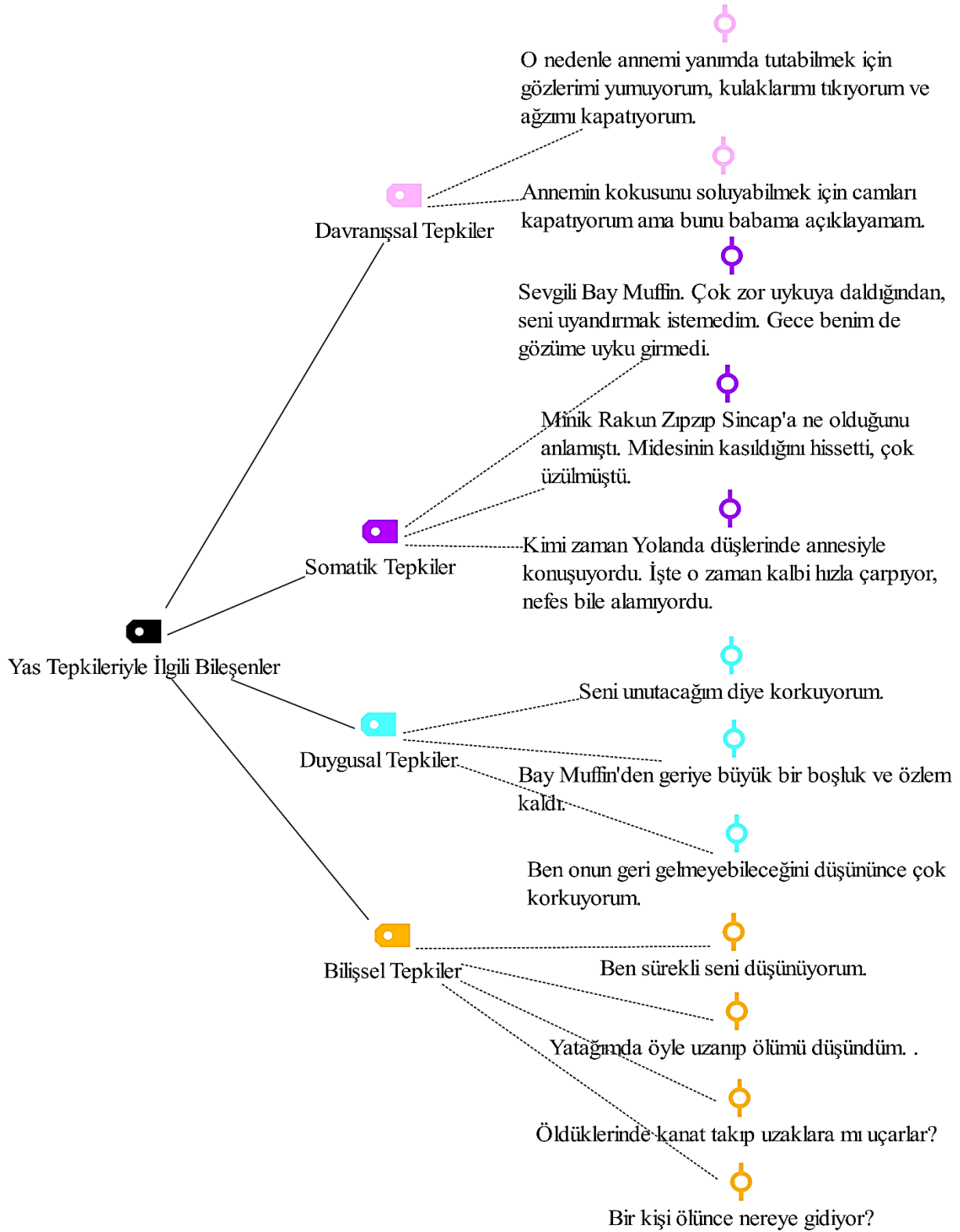
Kod Frekansları

Kod Sistemi	Where Do They Go?	The Scar	Life is Like the Wind	One Wave at A Time	Lost in the Clouds	The Memory Box	Missing Mummy	Annem Her Yerde	Minik Rakun ve Annelik, Dalgıç, Mısır	Elvada Bay Muffin	TOPLAM
Uyum Süreçleriyle İlgili Bileşenler											
Ritüellere Katılım											
Mezarlık Ziyareti							1	1			2
Ceneza Törenine Katılma			1							1	2
Anma Töreni Düzenleme									1		1
Anı Kutusu Oluşturma			1	1		1					3
Sosyal Destek		1		3	3	1	3	2	4		17
Yas Tepkileriyle İlgili Bileşenler											
Somatik Tepkiler		3		1			1	1	1	1	8
Davranışsal Tepkiler		3									3
Duygusal Tepkiler		6	2	6	2	4	5	1	2	2	30
Bilişsel Tepkiler	16	1	6	1	1	2	2	15		3	47
Kayıpla İlgili Bileşenler											
Daha Önce Bir Kayıp Yaşama									1	1	2
Kaybın Ortaya Geliş Şekli											
Anı ve Beklenmedik									1		1
Beklendik		1								3	4
Kaybedilen Kişi		1		1	1	1	1	1	1	1	8
TOPLAM	16	16	10	13	7	9	13	21	11	12	128

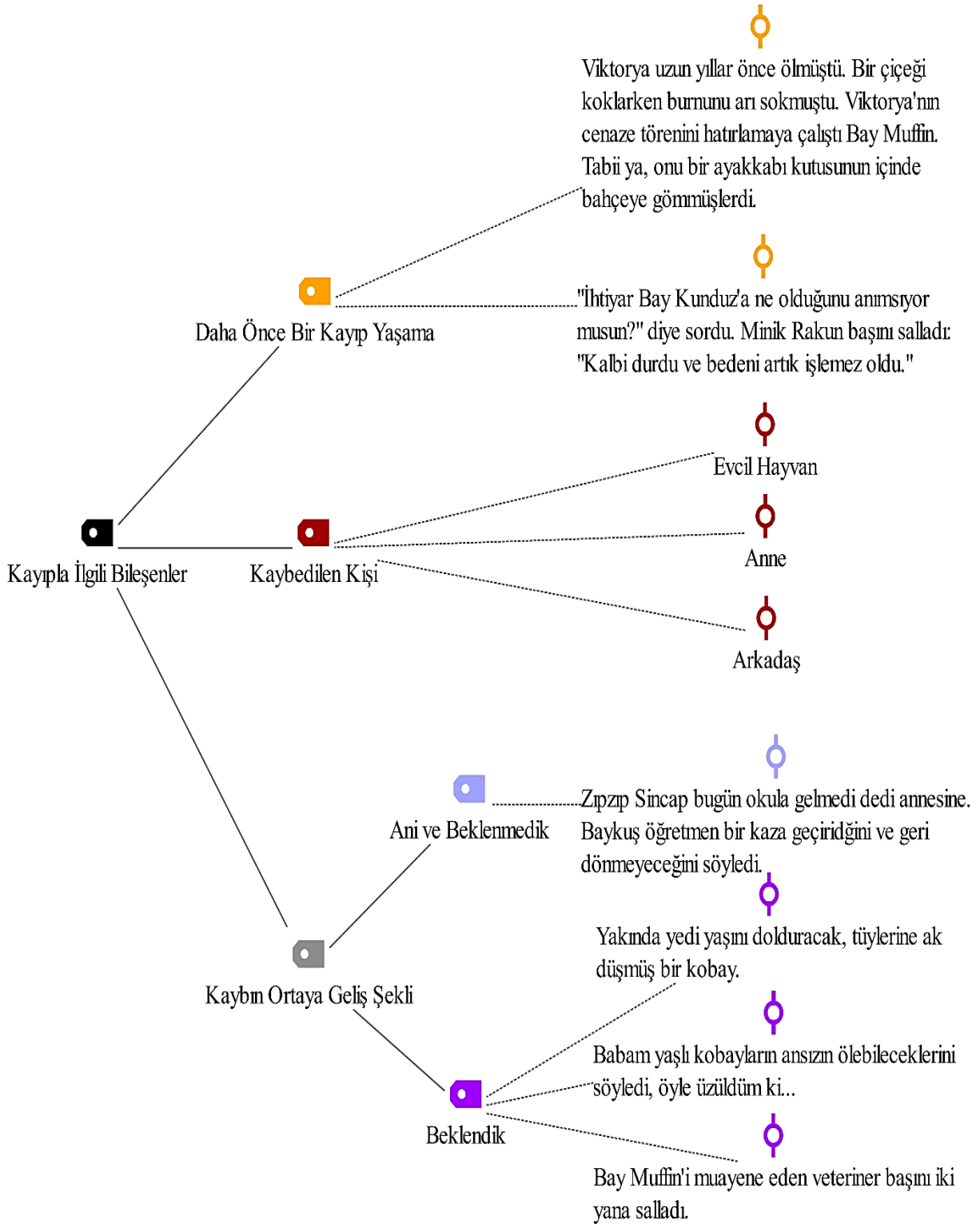
Şekil 1.

Uyum Süreciyle İlgili Bileşenler Temasına Ait Kod ve Alıntılar

Şekil 2.

Yas Tepkileriyle İlgili Bileşenler Temasına Ait Kod ve Alıntılar

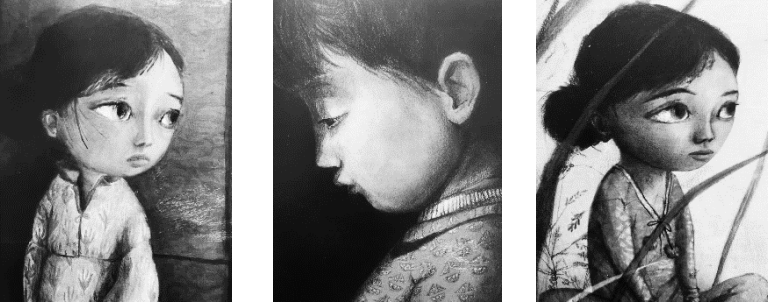

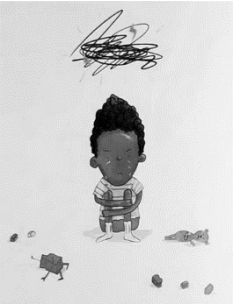
Şekil 3.

Kayıpla İlgili Bileşenler Temasına Ait Kod ve Alıntılar

Metinlerin yanı sıra resimler de çocuk kitaplarında önemli bir anlatım aracıdır. O nedenle metinlerin yanı sıra kitaplardaki resimler de incelenmiştir. Resimlerin daha çok duygusal tepkileri ve sosyal desteği yansıttığı görülmektedir. Tablo 3'te bu resimlere yer verilmiştir.

Tablo 3.

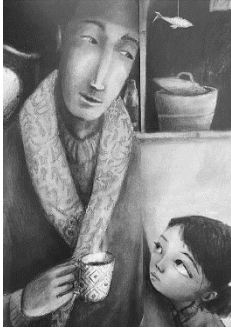

Kitaplardaki Resimlere Ait Kodlar

Kod	Kitap	Çizimler
Duygusal Tepkiler	<i>Annem Her Yerde</i> (Van Hest ve De Bruyn, 2020)	
	<i>Minik Rakun ve Anılarla Dolu Meşe Palamutu</i> (Penn ve Gibson, 2021)	
	<i>The Scar</i> (Moundlic ve Tallec, 2011)	
	<i>Lost in the Clouds</i> (Tinn-Disbury, 2021)	

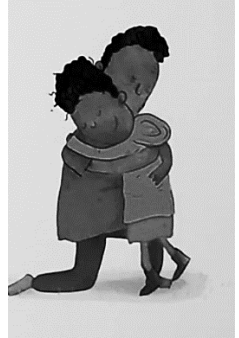
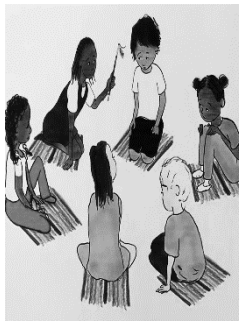
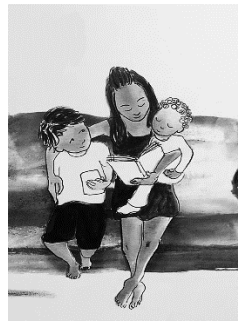

Tablo 3. (devam)

Kod	Kitap	Çizimler
Duygusal Tepkiler	<i>One Wave at A Time</i> (Thompson ve Crowley, 2018)	
	<i>Missing Mummy</i> (Cobb, 2012)	
	<i>Where Do They Go?</i> (Alvarez ve Field, 2016)	
	<i>Life is Like the Wind</i> (Innes ve Agoes, 2019)	

Tablo 3. (devam)

Kod	Kitap	Çizimler
Duygusal Tepkiler	<i>The Memory Box</i> (Rowland ve Baker, 2017)	
	<i>Elvada Bay Muffin</i> (Nilsson ve Tidholm, 2021)	
Sosyal Destek	<i>Annem Her Yerde</i> (Van Hest ve De Bruyn, 2020)	
	<i>Minik Rakun ve Anılarla Dolu Meşe Palamutu</i> (Penn ve Gibson, 2021)	

Tablo 3. (devam)

Kod	Kitap	Çizimler
Sosyal Destek	<i>The Scar</i> (Moundlic ve Tallec, 2011)	
	<i>Lost in the Clouds</i> (Tinn-Disbury, 2021)	
	<i>One Wave at A Time</i> (Thompson ve Crowley, 2018)	
	<i>Missing Mummy</i> (Cobb, 2012)	

Tablo 3. (devam)

Kod	Kitap	Çizimler
Sosyal Destek	<i>The Memory Box</i> (Rowland ve Baker, 2017)	

Not. Kitaplardaki resimlerin tamamı değil sadece belirli bölümleri alınmış ve kaynak gösterilerek kullanılmıştır.

Resimler incelendiğinde daha çok üzüntü duygusunu yansıtan resimlere yer verildiği söylenebilir. Öfke duygusu da resimlerde yer verilen bir diğer duygudur. Özellikle *The Scar* ve *One Wave at A Time* kitaplarındaki çizimlere bakıldığında öfkeyi yansıtan resimler görülmektedir. Kitaplarda duyguları yansıtan resimlerden sonra sosyal desteği yansıtan resimlere en sık yer verilmektedir. Sosyal desteği içeren resimler; sarılma, konuşma, fotoğraflara bakma gibi kompozisyonlara sahiptir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada yas ile ilgili 10 tane çocuk kitabı incelenmiştir. Yapılan içerik analizi sonucunda kitaplardaki içeriğin uyum süreci ile ilgili bileşenler, yas tepkileriyle ilgili bileşenler ve kayıpla ilgili bileşenler olmak üzere üç tema altında sınıflandırılabilir. Yas tepkileri bazen çocuklar tarafından anormal olarak değerlendirilebilir. Oysa yas sürecinde gösterilen tepkiler normal olmayan bir duruma karşı bireyin gösterdiği normal tepkilerdir (Aksöz, 2014). Bu tepkiler duygusal, davranışsal, bilişsel ve somatik olmak üzere çok farklı şekillerde ortaya çıkabilir (Apaydın, 2020a). Nitekim incelenen çocuk kitaplarında da üzüntü, yalnızlık, öfke, korku, zihnin sürekli ölümlerle meşgul olması, uyku problemi, mide krampı, kalp çarpıntısı gibi birçok yas tepkisinin yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda, yas sürecindeki çocuklar tarafından kitaplardaki bu öğelerin görülmesinin çocukların yas tepkilerini normalleştirmeleri için önemli olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte Martinez-Caballero ve diğerleri (2023) tarafından da vurgulandığı gibi çocuk kitaplarında yas süreci hızlıca çözüme kavuşan bir durum olarak ele alınmaktadır. Oysa bir kayıp sonucu ortaya çıkan yeni duruma uyum sağlamak bir süreç gerektirmektedir. O nedenle ruh sağlığı uzmanlarının çocuk kitaplarını kullanırken yas tepkilerinin belirli bir süre devam edebileceğini vurgulamaları ve çocukları bu duruma hazırlamaları gerekebilir.

Çocukların gelişimsel özellikleri göz önünde bulundurulunca ölümü anlamlandırmaları oldukça zor olabilmektedir. Bu nedenle bir kayıp sonrası çocukların zihinleri sürekli ölümlerle

ilgili düşüncelerle meşgul olabilir (Apaydın, 2020b). Bu bağlamda, özellikle *Where Do They Go* (Alvarez ve Field, 2016) ve *Annem Her Yerde* (Van Hest ve De Bruyn, 2020) adlı kitaplarda bu durumun ele alındığı görülmektedir. Bu kitaplardaki kahramanlar tarafında bir kişinin ölünce nereye gittiği, biri ölünce kanat takarak uçup uçmadığı, annenin şimdi nerede olduğu, biri ölünce bizi görüp göremediği gibi sorulara cevap aranmaktadır. Bunun yanı sıra kitaplarda (Penn ve Gibson, 2021, ss. 2-4) “Kalbi durdu ve bedeni artık işlemez oldu” veya “Baykuş öğretmen bir kaza geçirdiğini ve artık geri gelmeyeceğini söyledi” gibi ifadelerle işlevsizlik ve geri dönülmezlik ilkelerinin de vurgulandığı görülmektedir. Bu açıdan ölümlle ilgili işlevsizlik, geri dönülmezlik ve evrensellik ilkelerinin çocuklara anlatılmasında çocuk kitapları oldukça önemli bir psikoeğitim aracı olabilir.

İncelenen kitaplardaki gerek metinlerde gerek görsellerde sosyal desteğin oldukça sık vurgulandığı görülmektedir. Alanyazında da sosyal desteğin yas sürecindeki çocuklar için önemli bir koruyucu faktör olduğu ifade edilmektedir (Lowenstein, 2021; Shear ve diğerleri, 2007). Sosyal destek yas sürecindeki çocuklar için önemli bir koruyucu faktör olmasına rağmen özellikle COVID-19 sürecinde sosyal destek kaynaklarında önemli bir kısıtlılığın söz konusu olabileceği ifade edilmektedir. Nitekim bu süreçte okulların kapalı kalması, karantina uygulamaları gibi durumlar nedeniyle öğretmen, arkadaş gibi çeşitli sosyal destek kaynaklarına ulaşım zorlaşmıştır. Bu da COVID-19 sürecinde kayıp yaşayan çocuklar için yas sürecinin zor geçebileceğine ve uzun süreli etkileri olabileceğine dair endişeleri artırmıştır (Albuquerque ve Santos, 2021). Bunun yanı sıra alanyazında kaybın meydana geliş şeklinin yas tepkilerini etkileyebileceği ifade edilmektedir (Dillen ve diğerleri, 2009; Worden, 1996). Nitekim COVID-19 sürecinde enfekte olan bireyler karantinaya alınmakta, karantina kuralları gereği kimseyle görüşmesine izin verilmemekte ve en az birkaç günde hayatını kaybedebilmektedir. Bu süreçte yaşanan kayıpların çocuklarda şok, inkâr, kaygı ve buna benzer birçok olumsuz duyguyu yoğun bir şekilde yaşamalarına zemin hazırlayabileceği tahmin edilmektedir (Albuquerque ve Santos, 2021). Bu çalışma kapsamında incelenen *Minik Rakun ve Anılarla Dolu Meşe Palamutu* adlı kitapta kayıp beklenmedik bir şekilde meydana gelmiştir (Penn ve Gibson, 2021). Bu kitapta Minik Rakun’un sınıf arkadaşı sincabı geçirdiği bir kaza sonucu kaybetmesi anlatılır. Bu açıdan ani kayıp yaşayan çocuklar için bu kitabın özdeşim kurabilecekleri bir kaynak olabileceği düşünülmektedir.

Çocuklar özellikle kaybettikleri kişiyi unutacaklarına dair bir kaygıya sahip olabilirler. Bu doğrultuda örneğin *The Scar* adlı kitapta annesini kaybeden bir çocuğun annesini unutmamak ve onun kokusunu evde tutmak için camları kapalı tutmak gibi birtakım davranışlar gösterdiği anlatılmaktadır (Moundlic ve Tallec, 2011). Yas sürecindeki çocuklarla yürütülen psikolojik danışma oturumlarında ölen kişiyi anmaya yönelik birtakım müdahalelerin kullanıldığı görülmektedir. İyi hissettiren çanta, anı kutusu, hiç

unutmayacağım, anı heykeli gibi etkinlikler bu müdahalelere örnek olarak verilebilir (Lowenstein, 2021; Ünlü Kaynakçı ve Ulu Yalçınkaya, 2020). Nitekim bu çalışma kapsamında incelenen *The Memory Box* adlı kitapta da bu durum ele alınmaktadır.

Ayrıca kayıp ve yas konusunda her toplum kendine has bazı norm ve değerlere sahip olabilir. Dini inanışlar ve ritüeller gibi birtakım yas sürecine ilişkin kültürel faktörler hem koruyucu hem de risk faktörü olabilmektedir. Bu da çocuklarda yası ele alırken ruh sağlığı uzmanlarının kültüre duyarlı bir yaklaşım benimsemesinin önemine işaret etmektedir (Özmen, 2014). Ancak incelenen kitaplarda yas, kültürel boyutlardan ziyada duygusal, bilişsel, davranışsal tepkiler gibi daha evrensel boyutlarla ele alınmıştır. Bu durum kod frekansları (Bkz. Tablo 2) incelendiğinde de görülebilmektedir.

Bu çalışmada birtakım sınırlılıklar mevcuttur. Nitel araştırmalarda çalışmaların geçerliliğini ve güvenilirliğini artırmak için birden çok kodlayıcı, kodlayıcılar arası tutarlılık, çeşitleme veya katılımcı teyidi gibi yöntemlere başvurulmaktadır (Creswell, 2018). Ancak birden çok kodlayıcı ve kodlayıcılar arası tutarlılık gibi yöntemler genelde birden çok yazarın yer aldığı çalışmalarda kullanılmaktadır. Bu çalışma tek yazarlı olduğu için bu yöntemler kullanılamamıştır. Bunun yanı sıra bu çalışmada veri kaynağı dokümanlar olduğu için katılımcı teyidi de bu çalışmaya uygun değildir. Katılımcı teyidi daha çok görüşme ile veriler toplandığında kullanılan bir yöntemdir. Görüşme dökümleri görüşme yapılan katılımcılara gönderilerek geri bildirim alınır (Creswell, 2018). Bu çalışmada kitaplardaki sadece metinler değil görseller de incelenerek çeşitleme gerçekleştirilmiştir. Bir diğer sınırlılık ise incelenen kitapların bir kısmının İngilizce olmasıdır. Çeşitli kitap siteleri aracılığıyla yas ile ilgili çocuk kitaplarına ulaşılmaya çalışılmıştır ancak sınırlı sayıda kitaba ulaşılmıştır. Bu da yas ile ilgili Türkçe çocuk kitaplarının sayısının oldukça kısıtlı olduğuna işaret etmektedir. Yapılacak çeviri çalışmalarının Türkçe alanyazına ve çocuklarla çalışan ruh sağlığı çalışanlarına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak yas ile ilgili çocuk kitaplarının içerikleri göz önünde bulundurulduğunda ölümün anlamlandırılması, yas tepkilerini normalleştirilmesi ve duygusal farkındalık oluşturması bağlamında çocuk kitaplarının önemli bir terapötik araç olduğu söylenebilir. Bu çalışma kapsamında incelenen çocuk kitaplarının psikolojik danışman, psikolog gibi çocuklarla çalışan ruh sağlığı alanındaki uzmanlar tarafından psikoeğitim, imgesel rol model olma, bibliyoterapi gibi çeşitli teknik, yöntem ve yaklaşımlara entegre edilerek kullanılabilceği söylenebilir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı:

Çalışma tek yazarlıdır ve yazar çalışmanın tüm aşamalarını bireysel olarak yürüttüğünü beyan etmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazar çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek Beyanı:

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Onayı:

Yazar bu çalışmanın; anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını, insan ve hayvanların deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılmasını, insanlar üzerinde klinik bir uygulama yapılmasını içermediği için etik kurul onayı gerektirmediğini beyan etmiştir.

Kaynakça

- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2023). *Deprem raporları*. <https://deprem.afad.gov.tr/earthquake-reports>
- Aksöz, İ. (2014). Kayıp ve yas. İçinde Erdur-Baker, Ö. ve Doğan, T. (Edl.). *Afetler, krizler, travmalar ve psikolojik yardım* (ss. 1-50). Türk PDR Derneği.
- Albuquerque, S. ve Santos, A. R. (2021). "In the same Storm, but not on the same Boat": Children grief during the COVID-19 pandemic. *Frontiers in Psychiatry, 12*, 638866. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.638866>
- Alvarez, J. ve Field, S. (2016). *Where do they go?* Triangle Square.
- Alvis, L., Zhang, N., Sandler, I. N. ve Kaplow, J. B. (2021). Developmental Manifestations of Grief in Children and Adolescents: Caregivers as Key Grief Facilitators. *Journal of Child ve Adolescent Trauma, 1-11*. <https://doi.org/10.1007/s40653-021-00435-0>
- Apaydın, S. (2020a). Kayıp ve yas. İçinde Erdur-Baker, Ö. ve Aksöz-Efe, İ. (Edl.). *Yas danışmanlığı* (ss. 1-50). Anı.
- Apaydın, S. (2020b). Çocuk ve ergenlerde ölüm, kayıp ve yas. İçinde Erdur-Baker, Ö. ve Aksöz-Efe, İ. (Edl.). *Yas danışmanlığı* (ss. 51-83). Anı.
- BBC. (2023). *Kahramanmaraş depremi*. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c51kdv8d15jo>
- Cerel, J., Fristad, M. A., Verducci, J., Weller, R. A. ve Weller, E. B. (2006). Childhood bereavement: Psychopathology in the 2 years postparental death. *Journal of the American Academy of Child ve Adolescent Psychiatry, 45(6)*, 681-690. <https://doi.org/10.1097/01.chi.0000215327.58799.05>
- Cobb, R. (2012). *Missing mummy*. MacMillan Children's Books.
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma deseni* (4. Baskı). Siyasal.
- Dillen, L., Fontaine, J. R. J. ve Verhofstadt-Deneve, L. (2009). Confirming the distinctiveness of complicated grief from depression and anxiety among adolescents. *Death Studies, 33(5)*, 437-461. <https://doi.org/10.1080/07481180902805673>
- Flavell, J. H. (1963). *The developmental psychology of Jean Piaget*. David Van Nostrand Company.
- Grief Heroes. (2022). *Childhood Bereavement In The USA*. <https://www.griefheroes.org/griefstatistics>
- Innes, S. ve Agocs, I. (2019). *Life is like the wind*. Little Hare Books.
- Judi's House ve JAG Institue. (2022). *Childhood bereavement estimation model*. <https://judishouse.org/research-tools/cbem/>
- Kaplow, J. B., Saunders, J., Angold, A. ve Costello, E. J. (2010). Psychiatric symptoms in bereaved versus nonbereaved youth and young adults: A longitudinal epidemiological study. *Journal of the American Academy of Child ve Adolescent Psychiatry, 49(11)*, 1145-1154. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2010.08.004>
- Lobb, E. A., Kristjanson, L. J., Aoun, S. M., Monterosso, L., Halkett, G. K. B. ve Davies, A. (2010). Predictors of complicated grief: A systematic review of empirical studies. *Death Studies, 34(8)*, 673-698. <https://doi.org/10.1080/07481187.2010.496686>
- Lowenstein, L. (2021). *Yas sürecindeki çocuklar için yaratıcı müdahaleler*. Epona.

- Martinez-Caballero, M., Melero, A., Silio-Garcia, T., Aparicio-Sanz, M., & Ortego-Mate, C. (2023). Grief in children's story books. A systematic integrative review. *Journal of Pediatric Nursing*. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2022.12.012>
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. Nobel.
- Moundlic, C., ve Tallec, O. (2011). *The scar*. Candlewick.
- National Alliance for Children's Grief. (2013). *About childhood grief*. <https://nacg.org/resources-and-support/>
- Nilsson, U. ve Tidholm, A. (2021). *Elveda bay Muffin* (5. Baskı). Can Çocuk.
- Özmen, O. (2014). Yas ve kültür. İçinde Erdur-Baker, Ö. ve Doğan, T. (Ed.). *Afetler, krizler, travmalar ve psikolojik yardım* (ss. 63-74). Türk PDR Derneği.
- Penn, A. ve Gibson, B. L. (2021). *Minik rakun ve anılarla dolu meşe palamutu*. Butik.
- Piaget, J. (1971). *The child's conception of the World*. Routledge and Kegan Paul.
- Rowland, J. ve Baker, T. (2017). *The memory box*. Sparkhouse Family.
- Shear, K., Monk, T., Houck, P., Melhem, N., Frank, E., Reynolds, C. ve Sillowash, R. (2007). An attachment-based model of complicated grief including the role of avoidance. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 257(8), 453-461. <https://doi.org/10.1007/s00406-007-0745-z>
- Sullivan, M. A. (2021). The use of storytelling with grief reactions in children during the COVID-19 pandemic. *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services*, 59(2), 13-15. <https://doi.org/10.3928/02793695-20201015-02>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2023). *COVID-19 bilgilendirme platformu*. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html>
- Thompson, H. ve Crowley, A. (2018). *One wave at a time*. Albert Whitman ve Company.
- Tinn-Disbury, T. (2021). *Lost in the clouds*. DK Children.
- Treglia, D., Cutuli, J. J., Arasteh, K. J., Bridgeland, J. M., Edson, G., Phillips, S. ve Balakrishna, A. (2021). *Hidden pain: Children who lost a parent or caregiver to COVID-19 and what the nation can do to help them*. COVID Collaborative. <https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/2021-12/HIDDEN-PAIN-FINAL.pdf>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *İstatistiklerle çocuk, 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2021-45633>
- UNICEF. (2020). *How parents can support their child through COVID-19 losses*. <https://www.unicef.org/coronavirus/how-parents-can-support-their-child-through-covid-19-losses>
- UNICEF. (2022). *Orphanhood*. <https://data.unicef.org/topic/hiv/aids/orphanhood/>
- Ünlü Kaynakçı, F. Z. ve Ulu Yalçınkaya, A. (2020). Yas danışmanlığında örnek etkinlikler. İçinde Erdur-Baker, Ö. ve Aksöz-Efe, İ. (Ed.). *Yas danışmanlığı* (ss. 309-374). Anı.
- Van Hest, P. ve De Bruyn, S. (2020). *Annem her yerde* (2. Baskı). Gergedan.
- Worden, W. (1996). *Children and grief*. Guilford.

World Health Organization (2022). *WHO Coronavirus (COVID-19) dashboard*.
<https://covid19.who.int/?mapFilter=deaths>

Yazgan İnanç, B., Bilgin, M. ve Kılıç Atıcı, M. (2020). *Gelişim Psikolojisi* (16. Baskı). Pegem.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. Baskı). Seçkin.

Use of Children's Books About Grief as a Therapeutic Tool: A Content Analysis

Summary

Introduction

Grief implicates several cognitive, behavioral, emotional, and somatic reactions that emerge after the loss of a beloved one or object (Aksöz, 2014). Emotional reactions include sadness, anger, guilt, loneliness, missing, and anxiety while cognitive reactions consist of denial, confusion, the constant preoccupation with the deceased, and being unable to concentrate. Shortness of breath, anorexia, and exhaustion are the somatic responses; and avoidance and social withdrawal are known as behavioral reactions emerging after a loss (Apaydin, 2020a). Grieving after the loss is not a pathological condition, but rather referred as a process of adaptation. Therefore, grief is not a process that needs to be resolved but instead needs to be experienced and processed (National Alliance for Children's Grief, 2022). However, 1 out of every 5 children is at risk of experiencing psychological problems if the grief process has not been addressed effectively.

It has been reported that 94% of young people undergoing substance abuse treatment have had the experience of losing a significant relative in the past (Grief Heroes, 2022). In addition, when the grief process is not experienced healthily, certain maladaptive outcomes such as depression, post-traumatic stress disorder, substance abuse, suicide, and decline in academic achievement may arise among children (Cerel et al., 2006; Kaplow et al., 2010; Treglia et al., 2021). In such cases, grief process is evaluated as complex, pathological, traumatic, or prolonged. It is predicted that around 5-10% of children who have lost a relative may experience traumatic or complex grief (Treglia et al., 2021). In this context, it is considered that children's books may be an effective therapeutic tool for children to increase their adaptation during grief process. Sullivan (2021) emphasizes the importance of telling stories to bereaved children and refers to the story telling as a significant technique for expanding emotional awareness, self-expression, adapting to the case that has arisen, identification, and increasing hope for the future. Accordingly, the main aim of the present study was to review the content of children's books about grief.

Method

The current study employed a qualitative methodology. Semi-structured interviews, observation or field notes, and written documents are usually used as data resources in qualitative studies (Merriam, 2018). In this context, documents (i.e., children's books) were utilized as a data resource in this study. Among the purposive sampling methods, criterion

sampling was employed while specifying children's books (Creswell, 2018). Accordingly, 10 children's books that meet the criteria of (1) having content about grief, (2) having been written from the hero's perspective, and (3) targeting children between the ages of 5 and 11 were selected. Documents analyzed in qualitative studies may be in a written or visual format (Merriam, 2018). Children's books that were used within the scope of the current study contained both written and visual elements. Considering the children's language development and reading skills, visual representations were also counted as important narratives in the analysis. Therefore, visuals were also analyzed in addition to the texts available in the selected books. Analyses were carried out using the MAXQDA program. Among the qualitative data analyses, content analysis was used. Content analysis is a method of analyzing where the data collected is examined in detail, and certain patterns are found. The content analysis consists of four main steps such as coding data, finding themes, editing codes and themes, and interpreting the findings (Yıldırım & Şimşek, 2021).

Findings and Discussion

Ten children's books about grief were examined in this study. As a result of the content analysis, three themes emerged that were adaptation-related components, grief reactions, and loss-related components. The sentences in the books have been coded with cognitive reactions (n = 47), emotional reactions (n = 30), and social support (n = 17) codes. Analysis of the pictures reflected emotional reactions and social support.

Consequently, it has been concluded that children's books about grief might be used as a significant therapeutic tool while working with bereaved children. It can be inferred that children's books that were examined within the scope of this study may be used for psychoeducation, developing a fictional role model, and for performing bibliotherapy.